

CO JE SOCIOLOGIE?

Dnes, na konci 20. století, žijeme ve světě, který je v mnohém znepokojivý, ale zároveň před námi otevírá netušené perspektivy. Je to svět procházející nesčetnými změnami, poznamenaný hlubokými konflikty, napětím a sociálními rozdíly právě tak jako ničivým dopadem moderní techniky na životní prostředí. Současně však máme takové možnosti rozhodovat o vlastním osudu a utvářet své životy k lepšímu, jaké si předchozí generace nedokázaly ani představit.

Jak tento svět vznikl? Proč jsou naše životní podmínky tak odlišné od těch, v nichž žili naši předkové? Kam budou směřovat změny budoucí? To jsou otázky, na něž hledá odpověď sociologie - vědní obor, který má proto významné místo v intelektuálním dění moderní doby.

Sociologie se zabývá studiem sociálního života, skupin a společností. Je to nesmírně zajímavý obor, neboť jeho předmětem je naše vlastní chování, člověk jako společenský tvor. Záběr sociologie je neobyčejně široký, od analýzy jednorázových interakcí jednotlivců na ulici až po zkoumání globálních společenských procesů. Uvedu několik příkladů, které mohou naznačit, jaké cíle a povahu má tento vědní obor.

ČÍM SE SOCIOLOGIE ZABÝVÁ? NĚKOLIK PŘÍKLADŮ

Láska a manželství

Byli jste někdy zamilováni? Téměř určitě ano. Pro mnoho z nás je láska a zamilovanost jedním z nejintenzivnějších citů, které kdy prožijeme. Proč se lidé do sebe zamilují? Odpověď se zdá být nasnadě. Láska je vyjádřením vzájemného fyzického a osobního vztahu, který mezi dvěma jednotlivci vzniká. V naší době se někdy stavíme trochu skepticky k představě, že láska „trvá celý život“, ale zamilovanost považujeme za něco obecně lidského. Zdá se nám přirozené, že dva lidé, kteří se do sebe zamilují, hledají ve svém vztahu osobní a sexuální uspokojení - a často vstupují do manželství.

Tento pohled, který nám připadá tak samozřejmý, je však ve skutečnosti spíše neobvyklý. U většiny lidí na světě se prožitek zamilovanosti neobjevuje, a pokud ano, jen zřídka se pojí s manželstvím. Idea romantické lásky se stala v západním světě běžnou v době historicky nedávné, zatímco ve většině jiných kultur nikdy ani neexistovala.

Láska, sexualita a manželství začaly být považovány za něco, co spolu úzce souvisí, až v moderní době. Ve středověké Evropě byly sňatky z lásky naprostou výjimkou. Existovalo dokonce přísloví, které tvrdilo, že být zamilován do vlastní ženy je stejně hříšné jako cizoložství. Ve středověku, ale i v raném novověku vstupovali lidé do manželství hlavně proto, aby si zajistili nástupce, jimž by předali svůj titul či majetek, anebo pomocníky při práci na poli.

Romantická láska se poprvé objevila v dvorských kruzích jako průvodní jev mimomanželských milostných dobrodružství, do nichž se příslušníci aristokracie pouštěli. Až do doby před asi dvěma sty lety byla omezena výlučně na tyto vrstvy a přísně oddělena od manželství. Vztahy mezi manželi z aristokratických kruhů byly často chladné a formální - přinejmenším ve srovnání s tím, co od manželství očekáváme dnes. Ani mezi bohatými, ani mezi chudými nerozhodoval o svém sňatku jedinec sám, ale jeho rodina a příbuzní. V mnoha tradičních společnostech to platí dosud.

Naše současné postoje jsou téměř úplně opačné. Málomocná tradiční kultura by však souhlasila s názorem, o němž jsme na Západě tak nezvratně přesvědčeni, totiž že pro muže je smyslem života láska k ženě, a naopak. Většina lidí jindy a jinde něco takového považovala z hlediska hodnoty člověka za téměř nicotné.

Ani romantickou lásku, ani její spojení s manželstvím tedy nelze chápat jako „přirozenou“ součást lidského života, ale jako něco, co je výsledkem mnoha společenských a historických vlivů. Právě tyto vlivy, které se ostatně projevují i ve zdánlivě ryze osobních prožitcích, jsou předmětem zájmu sociologie.

Většina z nás ovšem vidí svět prizmatem důvěrně známých rysů, jichž nabývá náš vlastní život. Sociologie nám ukazuje, že důvody našeho vlastního jednání musíme posuzovat z mnohem širší perspektivy.

Zdraví a nemoc

Zdraví a nemoc obvykle považujeme za něco, co souvisí pouze s fyzickým stavem těla. Něco nás bolí nebo máme horečku. Jak by něco takového mohlo souviset se širšími vlivy společenského charakteru? Ve skutečnosti však mají společenské faktory výrazný vliv nejen na výskyt nemocí, ale i na to, jak na ně reagujeme. Mnohé kultury nesdílejí ani samotné pojetí „nemoci“ jako tělesné poruchy. Nemoc i smrt jsou v některých jiných kulturách považovány za výsledek působení duchovních sil, nikoli fyzických příčin, jež by se daly léčit. I v naší společnosti existují sekty jako *Křesťanská věda* (Christian Science), které odmítají většinu obvyklých představ o nemoci. Člověk je podle nich ve skutečnosti spirituální bytostí, dokonalým obrazem Božím, a nemoc důsledkem nepochopení reality, „omylem“.

Společenské poměry mají také výrazný vliv na to, s jakou délkou života můžeme počítat a jak pravděpodobné je, že dostaneme nějakou těžkou chorobu, například ischemickou chorobu srdeční, rakovinu nebo zánět plic. Kromě toho existují přesně vymezená společenská pravidla, jak se při nemoci chovat. Kdo je nemocen, ten bývá osvobozen od mnoha nebo všech běžných povinností.

JAK DOSPĚT K SOCIOLOGICKÉMU PŘÍSTUPU

Naučit se sociologicky myslet znamená rozvíjet vlastní představivost. Jako sociologové si například musíme umět představit, jakou zkušenost znamená sex a manželství pro ty, jimž se ideály romantické lásky zdají vzdálené nebo dokonce absurdní (což donedávna platilo o většině lidstva). Studium tohoto oboru nemůže být pouhým rutinním procesem získávání vědomostí. Sociolog je člověk, který je schopen se oprostit od bezprostředního vlivu své osobní situace. Podmínkou jeho práce je to, co C. Wright Mills v jednom slavném výroku nazval **sociologickou imaginací**.

Tato imaginace vyžaduje především schopnost „odmyslet se“ od obvyklé rutiny našeho běžného života, abychom se na ni dokázali podívat novým způsobem. Jdeme si třeba vypít šálek kávy - může sociologický pohled na tak banální činnosti objevit něco zajímavého? Odpověď zní: ano, a hodně.

Nejdříve se můžeme zamyslet nad tím, že káva není jenom nápoj, který doplňuje zásobu tekutin v těle jedince. Jako součást našich každodenních rituálů má pití kávy *symbolickou hodnotu*. Často je rituál spojený s pitím kávy mnohem důležitější než samotná konzumace nápoje. Když se například dva lidé domluví, že spolu půjdou na kávu, jde jim spíše o to, aby se sešli a promluvili si, než o to, co budou pít. Pití a jídlo jsou vždy a všude příležitostí k sociální interakci a provádění různých rituálů, které představují jeden z bohatých zdrojů materiálu pro sociologický výzkum.

Za druhé, káva obsahuje *drogu* - kofein, který má stimulační účinek na mozek. Kofeinisté přitom v západní kultuře obvykle nejsou označováni za „narkomany“. Zeptáme-li se, proč tomu tak je, máme před sebou další zajímavou sociologickou otázku. Podobně jako alkohol je káva společensky přijatelnou drogou, zatímco například marihuana není. Existují však kultury, které tolerují konzumaci marihuany, zatímco kávu ani alkohol neschvalují.

Za třetí, jedinec usrkávající ze šálku kávy je součástí nesmírně spletené soustavy *společenských a ekonomických vztahů*, které působí doslova po celém světě. K výrobě, transportu a distribuci kávy je nutný celý řetěz transakcí mezi mnoha lidmi, vzdálenými tisíce kilometrů od jejího spotřebitele. Mezi významné úkoly sociologie patří i to, aby se takovými globálními transakcemi zabývala, protože celosvětová komunikace a výměna zboží dnes ovlivňuje mnohé aspekty našeho života.

Předpokladem toho, abychom si dnes mohli dát kávu, je konečně i celý proces *dosavadního společenského a ekonomického vývoje*. Stejně jako mnohé jiné běžné složky dnešní západní stravy, například čaj, banány, brambory a rafinovaný cukr, se káva začala hromadně konzumovat až po roce 1800; není „přirozenou“ či samozřejmou součástí našeho jídelníčku. Káva sice pochází ze Středního východu, ale její masové rozšíření sahá teprve do doby západní koloniální expanze asi před půldruhým stoletím. Prakticky všechna káva, kterou dnes v západních zemích pijeme, pochází z oblastí kolonizovaných Evropany (Jižní Amerika, Afrika).

ZAMÝŠLENÉ A NEZAMÝŠLENÉ DŮSLEDKY LIDSKÉHO JEDNÁNÍ

Sociální život prochází nepřetržitým procesem tvorby a obnovy, založeném na smyslu, který lidé svému jednání připisují. Naše konání však může mít i jiné důsledky, než si přejeme. Sociologové zásadně rozlišují mezi záměrem jednání - tím, co máme v úmyslu - a nezamýšlenými důsledky, které toto jednání přináší.

Tento pohled nám v sociologii umožňuje chápat řadu věcí. Například školy jsou zakládány proto, aby se děti naučily číst a psát a získaly nové znalosti. Existence škol však má také důsledky, kterou nejsou tak všeobecně známé. Zaručují například, že děti až do určitého věku nevstupují na trh pracovních příležitostí. Mají rovněž sklon umocňovat sociální nerovnost, neboť směřují žáky k různým zaměstnáním na základě studijních výsledků.

Někdy může mít jednání prováděné s určitým záměrem za následek i to, že se dosažení tohoto záměru znemožní. Před několika lety byla v New Yorku schválena vyhláška, která nařizovala majitelům chátrajících budov v chudinských čtvrtích, aby je pozvedli na určitý minimální standard. Záměrem bylo zajistit nejchudší vrstvě obyvatel přijatelnou úroveň bydlení. Výsledek však byl právě opačný. Majitelé zchátralých domů je buď zcela ponechali jejich osudu, anebo je začali využívat k jiným účelům, takže se nedostatek přijatelného ubytování ještě prohloubil.

Podobného výsledku může dosáhnout i přísná a autoritářská výchova dětí: místo naprosté poslušnosti vede často ke vzpouře a úplnému rozchodu s předepsanými způsoby chování.

Pro příklad se můžeme vrátit také k „převýchovným“ institucím, věznicím a léčebnám. V posledních desetiletích došlo v některých západních zemích k částečnému obratu v procesu vyčleňování problematických jedinců ze společnosti. Objevila se snaha přenést péči o provinilce a duševně nemocné na jejich domovské obce. Někteří vězni a pacienti psychiatrických léčeben byli vypuštěni „na svobodu“. Výsledky však do jisté míry zklamaly naděje liberálních reformátorů, kteří tento nový přístup podporovali. Mnozí bývalí psychiatři pacienti se ocitli v zoufalé bídě, neboť se nedokázali vyrovnat s novým okolím, do něhož byli vyvrženi. Pro tyto lidi to mělo katastrofální důsledky.

Jak kontinuita, tak změna ve společenském životě musí být chápány jako „směs“ zamýšlených a nezamýšlených důsledků lidského jednání. Úkolem sociologie je zkoumat existující rovnováhu mezi sociální reprodukcí a sociální transformací. První pojem označuje to, jak společnost udržuje svou kontinuitu; druhý zase to, jak se mění. K sociální reprodukci dochází proto, že existuje kontinuita v tom, co lidé den po dni a rok po roce dělají, právě tak jako ve společenských zvycích, které dodržují. Změny nastávají částečně proto, že si je lidé přejí, a částečně v důsledku něčeho, co nikdo nepředvídá ani nezamýšlí.

Otázky k textu:

- Zkuste specifikovat, co považujete za podstatné sociální konflikty dnešního světa
- Popište vlastními slovy, co je to *sociologická imaginace*
- Zkuste aplikovat *sociologickou imaginaci* na nějakou běžnou činnost (např. chození do školy)
- Vymyslete dobrý příklad týkající se *nezamýšleného důsledku jednání*.
- Naformulujte po přečtení celého textu vlastními slovy v několika větách, čím se zabývá sociologie